

Yosif Kamenov

(Sofia, Educational Centre “Studio S”)

An Alternative to Bulgarian Studies?

(Bulgarian Imagery in a Russian Linguistic Environment. Sofia Tangra TanNakRa Publishing House, 2014, 470 p.)

This paper is a critical review of K. Mihaylov's book *Bulgarian Imagery in a Russian Language Environment*. The paper highlights the author's innovations in terms of themes and issues introduced to Bulgarian science for the first time: Old Church Slavonic as a specific type of imagery, historical connections between the Bulgarian Apostolic Church and the Orthodox Metropolitanate of Kiev (the book traces the lives and work of the Bulgarian figures and casts light on the personality of Metropolitan Theodoret), the reception of Bogomilism by Russian scholars, as well as the chronicle of the wars of the Russian knezes with the Khanate of Kazan proposed by the author. Special focus is placed on a series of “Bulgarian”-themed corpora that have recently come to the attention of the Bulgarian scientific community: the azbukovniki, historical calendars, the Old Bulgarian church singing presented by Eugenios Boulgaris, St. Abraham of Bulgaria, the lubki, the body of Old Believers' texts. The review comments on the positive and negative images identified by the author through analysis of a multitude of manuscripts, vitae, chronographs, synopses.

Йосиф Каменов

(София, Образователен център)

Алтернатива на българознанието?

(Български/булгарски образи в рускоезична среда. София. „Тангра“ ТанНакРа, 2014, 470 с.)

Обемният труд на Камен Михайлов изследва проблем, заобикалян от родната наука – как се пораждат и битуват в рускоезичното съзнание представите за българите в огромен времеви период (от VII до началото на XIX, с препратки и към XX в.). Авторът е издирил и концептуализирал летописна информация, обхващаща почти 14 века. Впечатляваща е научната реконструкция на един огромен по време и сложен по структура руско-византийско-български контекст. Изследвайки неговите исторически, политически, народопсихологически, лингвистични, литературни, изкуствоведски и битностни специфики, К. Михайлов убедително очертава средата, която поражда българските образи в руското (той обосновава и използва термините „руотско“ и „росийско“) етносно самосъзнание. Книгата е доказателство, че пътят към научните истини е постижим само чрез овладяване на основните пластове на хуманитаристиката. В този смисъл трудът е демонстрация на комплексен научен “полифонизъм” (почти по Бахтин). Върху така изяснената контекстологична база К. Михайлов изследва една

Йосиф Каменов

достатъчно продуктивна функция на „образологията“ – как историята на идеите се превръща в „история на представите“. Авторът обаче разширява традиционните граници на установените рецептивни парадигми, защото продължава търсенето си в нова посока – как „историята на представите“ се превръща в история на *последствията* от формираните възприятия на българското в рускоезична среда.

Книгата детайлно изяснява механизмите, чрез които различните типове текстове (научно-исторически, мемоарни, журналистически и др.) моделират в руското съзнание двойствен образ – манипулативен или адекватен – на българската събитийност и на нейните политически и културни творци. Митотворческата технология, утвърдена в руската историко-идеологическа практика, К. Михайлов показва в нейните разнообразни прийоми: представяне на дадено знание като *окончателна истина* за преминали събития; „пренаписване“ на история чрез премълчаване/заличаване на оригиналните свидетелски източници; оценяване на българското посредством неверни факти, заети главно от византийски хроники; мистификационно приспособяване в руска среда на български текстове („присвояване на история“); обезценяване на българските приноси чрез порусийчване, славянизирание или балканизирание на културните мисионери; най-сетне как нашата – българската, книжнина се възприема като преповторено гръцко познание.

Изследването коментира и ролята на родния политико-културен елит през вековете в доутвърждаване на негативния ни социален образ в чужда среда. Корените на този рефлекс според К. Михайлов са заложили още в напълно унищожения от Борис Покръстител прабългарски гносис. В този акт изследователят вижда първите симптоми на един непреодолян и до днес национален синдром – на лекомисления отказ от равноценността на своето. Авторът констатира, че в рамките на над половин столетие българинът (за разлика от другите му балкански съседи) не успява да докаже на света, че представлява забележителен *ценностен ресурс*.

Представяната книга изяснява многостранно факторите, обусловили образотворческите механизми за произвеждане на представи за българското. Главна роля при формирането на рецептивния рефлекс на руското етносно самосъзнание се отрежда на имперската доктрина от XIV век „Москва – политико-религиозен център на православие“. Анализирана е убедително идеологическата линия „месианизъм – династизъм – официална книжнина (дело на дворцови летописци) – манипулативни образи на чуждото – пренаписване на историята“. Тази зависимост е осветлена чрез задълбочен коментар на спецификата на руското самосъзнание. Като негова определяща нагласа се сочи приемането и оценяването на света през призмата на държавните идеологии. Книгата доказва, че официозната монархо-църковна матрица е абсолютно нормативна, защото владее мисленето както на руското простолудие, така и на културния елит. Ето защо руските средновековни летописци стават функция на геополитическите цели на Империята. Приноси в тази изследователска посока са установените различия между българската и руската историчност. Ако в нашите извори, отбелязва авторът, патриотичният образ се гради винаги в съотнасяне между победи и поражения, в руските – само върху успехите и завоеванията, като се изолират загубите и погромите. Конкретизация на тези психо-етносни специфики К. Михайлов илюстрира чрез съпоставката между Ломоносовата и Паисиевата история. Върху това съизмерване той формулира своята теза, че българското национално съзнание се формира чрез *историческото*, а руското – чрез *преодоляване* на историческото (собственото минало е видяно безкритично: само като величаво, героично, безгрешно, непознаващо падения; чуждото – като неравностойно и малоценно). Ломоносовият

модел на етносна идентификация (“романтично-възславящ”) е представен в изследването като всевалиден код за разбиране и на руската образология.

Интересни са и съпоставките между рецепцията на “богомилския образ” в руското и модернобългарското културно самосъзнание. Посочва се, че руската хуманитарна мисъл възприема българските ереси единствено като заплаха за устоите на единната руска държава и църква. От своя страна, усвояването на еретичната идея в българската литература (Пенчо Славейков, Н. Райнов, Е. Станев, А. Дончев) К. Михайлов приема като проява на специфично национално свободомислие на духа. Тези различия в световъзприемането водят автора до съответен „еретичен“ възглед: активният отказ на руската философска мисъл да усвои развитите се на родна почва реформистки религиозни движения я лишава от възможност “да постигне широта и дълбина на мисленето, простиращо се отвъд бариерата на нормите и правилата”.

Изследването на рецепцията на България в рускоезична среда авторът е базирал върху големи по обем и качество източници от XIV до XIX век, които в преобладаващата си част са въведени за пръв път от него в българската научна практика. Става дума за азбуковниците, за руските исторически календари като информационни носители на национална проблематика, за картините с българска тематика, за географски образи на България; за старообрядчески книги с жития на български светци, открити в руски хранилища, за изследване върху “Българския разпев” от Е. Булгар и продуктивната му роля в руското църковно богослужение. Известните извори като летописите, хронографите, синопсисите пък са възстановени за пръв път в техния образобългарски контекст, т. е. изследвани са като етномаркери.

Успоредно с въведените извори К. Михайлов въвежда уверено в медиевистиката поредица от неизследвани проблеми – за новосъздадения книжовен език като “неподозрян” български образ и за неговите първи текстови носители “Отче наш”, “Псалтирът”; за библейските преводи на Кирил и Методий като творчески принос в обогатяването на християнската религиозна мисловност, т. е. за обратното продуктивно въздействие на новия език върху вярата; за идеологическата специфика на борбата между „българската”, „византийската” и „руската” партия в руските княжества; за абсолютно непознатите на българския читател войни между руските князе и Волжко-Камска България в хронологичен порядък; за осветляването на истината за българското участие в покръстването на Киевското княжество; за забравената история на Йоан Щритер, демаскираща неправдоподобните писания за българите и трасираща пътя към обективността. Методологическият подход спрямо разглежданите извори е пределно избистрен – класифицирането на типовите образи се осъществява по линията “документ-коментар-метакоментар”.

Най-значима в обемния труд е изследователската тенденция към превръщане на преосмислените факти и отхвърлените инертни представи в цялостни концепции, реабилитиращи научната истина. В този смисъл впечатлява отказът на изследователя да се съгласи с вкорененото научно табу, че “в историята няма “ако””. Ролята си на демитолог К. Михайлов демонстрира в своя коментар на проблема за вредите от византийската християнизация на България. Дръзко атакувана в книгата е непоклатимата теза, че приемането на християнството е безалтернативен избор за България и единствено продуктивно решение. Делото на Борис Покръстител е оценено с еретичната за научните и общокултурни нагласи характеристика – “катастрофа”, резултат от “фатален избор”. К. Михайлов сочи комплексните последици от рязката смяна на верския и културния код на българската “първозданна” цивилизация – “сателитизиране” на силната и независима държава, регрес в развитието ѝ, сковаване на научната и обществената ѝ мисъл в рамките на *низовото християнство*. Авторът

отбелязва, че в българското историознание не са разработвани “паралелни варианти на българската история”. С впечатляваща аргументация, почерпана от свидетелства за уникалните стойности на древната ни култура (виж подглавата “Битопознание”), той налага радикалния възглед, че “християнският път на познание е неравностоен на прабългарския”. Така на практика книгата сочи възможности за друг тип цивилизационно развитие.

В първата част на изследването се откроява базисната глава за езика като модел на етносна идентификация и в този смисъл като окнижен български първообраз. Демонстриран е нов научен поглед върху творческата специфика на Кирило-Методиевите преводи. Те са разгледани като уникално първосътворение на писмен език (старобългарския), защото полагат основата за превръщането на племенно-битовото просторечие в модерна кодифицирана езикова система. Сравнителният текстологичен анализ на “Отче наш” спрямо гръцкия вариант разкрива двупосочната функция на Кириловия преводачески акт – да твори абсолютно нов книжовен език и да привнася свой дух и идеи, обогатяващи християнската мисловност. И по-нататък – чрез анализа на “Псалтира”, К. Михайлов намира представите за българското в самия език като първообразна система и по-конкретно: в специфичното духовно начало, изпъкващо в славянобългарския превод. Същите научни инвенции се откриват в коментарите на Евангелието и Изборниците на Симеон

Във втората и третата част на своето изследване К. Михайлов демонстрира умение да формулира и класифицира руските представи за българите в рецептивни модели, т.е в образи-емблеми. Първо място в класификациите на етнорецепцията заемат отрицателните образи. Чрез тяхната подредба авторът илюстрира уникалните възможности на образологията да очертае в ярки “стоп-кадри” историята на българската маргинализация спрямо славянския свят. Надреден тук е образът на “Съперника”, възплъщение на страха пред културната доминация на прабългарите, т.е. на руския комплекс пред могъщия съсед като заплаха. Негова производна е образът на „Врага”, оказал се най-устойчив в руските летописи и съответно в руското народностно съзнание. Подглавата “Войни срещу булгарите” осветлява тази мрачна и съвсем непозната страница от историята на двата народа. Данните за грабежите, опожаряванията, избиванията върху волжско-камското население са изцяло от руски извори.

Научното изследване разкрива, че продуктивен в руската стратегия за възприемане на българите се оказва образът на “Несполучливия владетел”. Персонификация на България като неуспешна държава става цар Самуил. Така руските летописци налагат една ограничена призма на *разчитане* на историята – тя се оценява през облика на една трагична по съдба управленска личност, превърната в емблема на непълноценния народ и неговата слаба държавност. В образологичната парадигма на книгата „Проваленият цар“ се обвързва с друг наложил се мит в руската книжовност – на “Владетеля антихрист”. Следователно “еретикът-богоборец” е разчетен като модел не на спонтанно народностното, а на държавническото световъзприемане (Самуил, Калоян, Михаил Шишман се мислят в руска среда като антихристи). Евтимиевите последователи пък Киприан и Цамблак, спомогнали за укрепването на руската църква и език, са „затворени“ в представата за “Антиучители”, “Натрапници”, “Недостойни пастири”, “Отстъпници”.

Последната част на книгата проследява етнорецепцията на положителния български образ. Тук като емблема на престижа е изследван образът на владетеля – „Защитник на правата вяра”, покриващ се обаче изцяло с делото на Борис-Михаил Покръстител. Втора емблема е тази на “Апостола-мисионер”, чиято главна идентификация са

солунските братя. Авторът на предговора към книгата проф. Кирил Топалов определя коментара на К. Михайлов върху делото на Кирил и Методий като “солидна студия, която е *нова дума* в нашата медиевистика”. От своя страна, компетентната актуализация на „българския разпев” в руското богослужение показва широкия изследователски хоризонт на книгата, който я превръща в *единствено по рода си научно изследване* върху превратната история на познанието за българското в чужда среда. Коментарът върху старинната българска мелодика откроява непознат аспект от многостранното апостолско дело на Кирил и Методий – основополагащия им принос за развитието и на религиозната музикалната култура. Проследявайки историческата еволюция на музикалните форми в християнското пеене, К. Михайлов осветлява въздействията на българския разпев не само върху църковното песнопение в новопокръстените руски земи, но дори и върху съвременната руска светска музика. Конструирването в книгата на този пореден “неподозиран” български образ е базирано върху въведения за пръв път в научно обращение от К. Михайлов руски извор – “Българският разпев” от Е. Булгар.

Коментарите върху образите и на други ярки български мисионери като Григорий Мних, Черноризец Храбър, Йоан Екзарх („Писателят“), св. Иван Рилски („Покровителят“), присъвкупените Теофилакт Български, Софроний и Йоаникий Лихуди очертават впечатляващия мащаб на българското културно строителство в историята на руската християнизация. Особено приносна в този аспект е научно осветлената роля на киевските митрополити Теодорит, Игнатий, Киприан и Григорий Цамблак за утвърждаването на руската църква.

На книгата може да се погледне и като на своеобразен учебник по родинознание, защото тя навлиза дълбоко в древните пластове на историята и реконструира чрез научен анализ истините за българската основа на Кирило-Методиевото дело и за мисионерската роля на неговите следовници върху културното и верското самоопределение на славянството. Защото навлиза в неподозирани дълбочини на фаталната връзка между обърквания ни културен развой и народопсихологическия ни облик. Защото осветлява пътя на българския читател да постигне националната си обяснимост. Защото руши канонизирани концепции и оистинили се фалшификации и задава нови перспективи за комплексно интердисциплинарно преосмисляне на културната ни история. Защото чрез успешни научни “операции” по разфалшифициране и “ребългаризиране” на историята изгражда продуктивни исторически модели на народознание. В този смисъл изследването на К. Михайлов е покана за дебат – не само академичен, но и широко публичен. И няма никакво значение, както песимистично отбелязва авторът, че спорът води само до оспорване, т.е. до изпробване на познавателните и риторическите стратегии за несъгласие на опонентите. Тази книга трябва да се пренапише и в научно-популярен вариант, за да достигне по-лесно до широк кръг заинтересувани читатели неспециалисти. Ако разколебае устойчивите им представи за “нашето”, значи ще постигне важната си познавателна цел! Тя представлява значим глас от един реабилитационен проект, започнат от Паисий, продължен от Вазов, а по-късно и от Ив. Хаджийски в конструирването на справедлива “оптимистична теория” за българския народ, която трябва да се дописва и по-нататък.